

Р.І.Павленко

3 ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ МЕДИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

На кінець XIX ст. медичну допомогу 35-мільйонному населенню України надавало лише близько 8 тис. дипломованих лікарів і понад 12 тис. середніх медпрацівників, тобто, набагато менше ніж тепер.

За таких умов не було необхідності створювати медичні бібліотеки. А брак фахової літератури перешкоджав формуванню літературної бази в медичних установах, осередками якої могли б стати медичні бібліотеки.

Прискорений розвиток капіталістичних відносин у Росії та в Україні, що мав місце на початку XX ст., позитивно вплинув і на сферу охорони народного здоров'я.

У 1905-1910 рр. в Україні остаточно затвердився інститут земської медицини. Треба було відкривати медичні заклади, що вимагало великої маси дипломованих спеціалістів. Збільшувалася кількість студентів на медичних факультетах Київського, Одеського й Харківського університетів. Щоб покрити дефіцит кадрів, було розпочато підготовку лікарів на Вищих жіночих курсах у Києві та Харкові.

Нагальна потреба в підвищенні якості медичної допомоги, з одного боку, і численні відкриття у природознавчих науках, з другого, спонукали пошуків справ у медичній науці. Багатий науковий потенціал, зосереджений передусім в університетських містах, сприяв створенню в Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську перших науково-дослідних установ.

Таким чином, поступальний розвиток наукової і практичної діяльності медичних кадрів, необхід-

ність в обміні медичними ідеями та практичним досвідом спричинили до зростання медичних видань. Їх широкий вибір і гостра потреба медичних кадрів у постійному і кваліфікованому забезпеченні науковою інформацією привели до утворення медичних бібліотек.

У дореволюційні часи нараховувалося близько двох десятків таких книгозбірень. У 20-ті роки, коли в Україні почала швидко зростати кількість навчальних та наукових установ, водночас почали засновуватися і нові бібліотеки. Але обслуговували вони лише студентів, викладачів та науковців і їх специфічні фонди навряд чи могли виконувати функції загальнодоступних сховищ професійної літератури.

Народний Комісаріат охорони здоров'я УРСР (НКОЗ УРСР) 6 листопада 1930 р. прийняв рішення про заснування в Києві, Дніпропетровську, Одесі й Сталіно (Донецьку) крайових (з 1923 р. - обласних) медичних бібліотек як перших осередків республіканської бібліотечної мережі, що мали стати доступними кожному фахівцю. Ця дата і вважається днем створення Київської крайової медичної бібліотеки, згодом Республіканської наукової (для читачів вона відкрилася восени 1931р.).

Незважаючи на те, що наказом НКОЗ УРСР (№ 128-а від 6.11.1930 р.) передбачалася організація нових бібліотечних установ на базі фондів і приміщень медінститутів, керівники останніх не квапилися виконувати це рішення. Так, передача літератури з Київського медінституту в крайову бібліотеку розтяглася майже на три роки, не було їй своєчасно надане і відповідне приміщення. Лише навесні 1931р. на клопотання крайового

відділу охорони здоров'я бібліотеці виділили невеличку кімнату в Будинку вчених, що по вул. Володимирській, 45, де розмістилися початковий фонд (1500 книг і журналів) та штат з трьох чоловік. Через рік було отримано ще одну кімнату. Під книгосховище пристосували підвал, де зберігалось приблизно 15 тис. примірників медичної літератури.

У перші роки обслуговувалось не більше 200 спеціалістів щорічно. Серед постійних читачів - видатні українські вчені: М.Д.Стражеско, О.П.Кримов, І.М.Іщенко, Б.М.Маньківський, Д.М.Думбадзе, М.С.Спіров, Н.В.Бажан-Лауер, В.Ю.Чаговець, Д.Ф.Чеботарьов, Л. В. Громашевський, Я.П.Фрумкін.

Особливо активізувалася робота установи після переїзду 1934 р. до приміщення університетської бібліотеки (вул. Володимирська, 58), передачі фонду колишнього медичного факультету Київського університету (з 1926 р. він належав медінституту). Було отримано площу, що в кілька разів перевищувала попередню. Отже, з'явилася можливість розширити штат.

За п'ять подальших років кількість обслуговувань досягла майже 4 тис., а фонд - приблизно 250 тис. примірників.

У 1935 р. організовується периферійний відділ для обслуговування сільських медиків. За шість довоєнних років кількість читачів у цьому підрозділі зросла з 180 до 1150 чол. Сільським лікарям надсилалися поштою книжки, журнали, переклади й фотокопії статей, бібліографічні довідки тощо.

Довідково-бібліографічне бюро не тільки надавало консультації, довідки, а й випускало різноманітні бібліографічні посібники.

Так, з 1935 по 1941 рр. було видано тематичні покажчики літератури з питань шоку, алергії, гіпертонії та ін. Одночасно готувалися до друку зведені каталоги «Іноземна медична періодика на Україні за 1936 - 1938 рр.» та «Іноземна медична періодика у Києві за 40 років (1900 - 1940 рр.).»

Зі створенням у травні 1939 р. спеціального методичного бюро бібліотека перебрала на себе обов'язки республіканського методичного центру для бібліотек Правобережної України. Такі самі функції щодо Лівобережної України виконувала Українська державна медична бібліотека (Харків).

За короткий час у новому підрозділі (тут працював і відомий в Україні бібліотекознавець Г.М.Плесський) було підготовлено ряд серйозних регламентуючих документів (приміром, «Мінімум бібліотечної техніки для бібліотек НКОЗ УРСР» та ін.), організовано постійно діючі курси для бібліотечних працівників Києва, які не мали спеціальної освіти, проведено кілька республіканських нарад.

Але подальше розгортання діяльності Київської медичної бібліотеки стримувала значною мірою відсутність відповідного приміщення і вкрай незадовільна матеріально-технічна база. З цієї причини обслуговування читачів проводилось у Першому медінституті, НКОЗ УРСР, університетській бібліотеці, медичних установах. Більше 100 тис. медичних видань були складені в спеціальні ящики для тривалого зберігання.

У колективі (майже 30 чол.) зібралися однодумці, люди високої культури й духовності, фахівці високого гатунку.

Тут розпочинали свою трудову діяльність багато відомих у медичному світі спеціалістів: фізіолог Е.Н.Бергер (проф. Тернопільського медінституту), мікробіолог С.С.Дяченко (проф. Київського медінституту), гінеколог М.К.Венцковський (проф. Вінницького медінституту), терапевт Є.Б.Закржевський (проф. Військово-медичної академії (Ленінград) та ін.

Деякий час у бібліотеці працювала бібліографом О.П.Косач-Кривенюк, рідна сестра Лесі Українки.

Особливого спомину й поваги заслуговують професіонали. Це - директор бібліотеки (з 1937р.) В.К.Магеровський, заввідділом комплектування Т.М.Демидчук, заввідділом обробки та каталогізації І.З.Бодик, бібліотекар О.В.Чиканчі та ін. У перші дні після визволення Києва від німецької навали вони повернулися до бібліотеки й брали активну участь у її відродженні.

За фашистської окупації діяльність бібліотеки було припинено. Збитки від пожеж і пограбування становили 15 млн. крб.

Через п'ять місяців після визволення Києва від загарбників діяльність бібліотеки було відновлено, а в серпні 1944 р. Раднарком УРСР надав їй статус республіканської установи. Державна штатна комісія при Раднаркомі СРСР затвердила штат у

кількості 57 осіб, але розгорнути роботу було ніде: Київ лежав у руїнах.

Тільки в жовтні 1944 р. бібліотека одержала приміщення - дві кімнати площею 96 кв.м у рентгенодіагностичному НДІ (вул. Горького, 2). Розпочалося відновлення книжково-журнального фонду.

Велику партію медичних видань (майже 11 тис. томів), що чудом уцілило під час пожежі, передав нам Київський державний університет, більше двох тисяч книг надіслала Харківська державна медична бібліотека, близько чотирьох тисяч книг і журналів віддали медичні установи міста.

Хоча більша частина фонду лежала просто долі, а меблі - то були два кухонних столи і три стільці, - бібліотеку відкрили для читачів 15 грудня 1944 р. й до Нового року обслужили перші 48 відвідувачів.

Повоєнний період для бібліотеки - безперервна боротьба за виживання: інтенсивний пошук нової літератури, відчайдушні спроби покращити умови роботи.

Завдяки своєчасній підтримці Державної центральної наукової медичної бібліотеки, Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна, Державної публічної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедріна, бібліотеки АН СРСР, Наукової бібліотеки Військово-медичної академії ім. С.М.Кірова та інших наші фонди стали швидко поповнюватися не тільки вітчизняними, а й зарубіжними медичними виданнями, що особливо цінувалося, бо в книготоргових установах іноземної літератури фактично не було.

Значну методичну й практичну допомогу щодо поповнення книжкових масивів надавали також київські бібліотеки, зокрема ЦНБ АН УРСР та Державна республіканська бібліотека.

Широко використовуючи різні джерела комплектування, бібліотека всього за три роки сформувала 100-тисячний фонд, що дало змогу їй уже в 1948 р. обслужити 2460 читачів і видати їм 76 тис. книг та журналів.

Подальше формування літературної бази охорони здоров'я і організація повноцінного обслуговування медичних кадрів республіки стримувались; у тісному приміщенні не було умов для всіх структурних підрозділів. Одні співробітники працювали у кілька змін, інші - вдома. Показовим є

перелік адрес, де в перші післявоєнні роки функціювали різні підрозділи бібліотеки: Рейтарська, 22; Пушкінська, 7; Леніна, 25; Заньковецької, 5; Дарвіна, 11. Тільки на переміщення фондів витрачалося тоді щорічно більше 60 робочих днів.

Проте за кілька років колектив зумів побудувати систему каталогів і картотек, що нараховували близько 300 тис. бібліографічних описів, здійснених вручну.

Щоб відновити довоєнний рівень оперативного обслуговування безпосередньо в лікувально-профілактичних установах Києва й області, було започатковано міжбібліотечний і заочний абонементи, майже в усіх багатoproфільних лікарнях відкрито «пересувки» та пункти видачі медичної літератури.

Остаточне завершення побудови бібліотеки як центру бібліотечно-бібліографічного обслуговування медичних працівників і організаційно-методичного керівництва мережею медичних бібліотек України припадає на другу половину 50-х років, коли установу очолили Ф. Л. Хмара і П. В. Коломієць. Завдяки їхнім зусиллям у стислі строки було створено ефективну систему методичної допомоги на місцях, організовано обмін досвідом роботи медичних бібліотек різних рівнів, активізовано контроль за їхньою діяльністю. Мережа охоплювала понад 800 медичних бібліотек.

Ефективнішою стала бібліографічна робота. Друкуються науково-допоміжні покажчики літератури «Атеросклероз», «Радянська медична гельмінтологія» (у двох випусках), «Інфекційний гепатит», «Компоненти і замітники крові», «Пластики в медицині» та ін., які отримали широке визнання у медпрацівників України.

У 60-х роках бібліотекою, яка мала багаторічний досвід класифікації медичних видань, було видано «Схему індексів систематичного каталога медичної літератури», котра майже 29 років, аж до переходу на УДК, виконувала функції основного методичного посібника з організації систематичних каталогів в усіх медичних бібліотеках країни, було завершено побудову предметного каталога, який вирізняється своєрідністю і практичністю; не даремно він до сьогодні постійно використовується як єдина в Києві надійна база навчання студентів

бібліотечних учбових закладів основам предметизації літератури.

Нині, коли в бібліотечному загалі тільки дискутується питання про розвиток платних бібліотечних послуг, треба віддати належне провідцям бібліотечної справи, які ще в липні 1957 р. відкрили перший у республіці довідково-реферативний відділ на повній самоокупності. У функції цього підрозділу входять надання платних послуг медичним установам і читачам з перекладу іноземної літератури, копіювання медичних текстів, бібліографічного пошуку, централізованого розшуку джерел медичної інформації тощо.

Наприкінці 60-х років довідково-інформаційні фонди бібліотеки вже нараховували близько 800 тис. друкованих одиниць, а вона продовжувала існувати у непристосованому напівпідвальному помешканні житлового будинку по вул. Горького, 19/21, орендуючи під книгосховище ще 13 підвалів у різних місцях Києва.

Наступний етап в історії ДНМБ пов'язаний з освоєнням нового приміщення по вул. Толстого, 7 (надане в 1969 р.). У ремонті й реставрації будинку - пам'ятки архітектури ХІХ ст. - брали активну участь всі бібліотечні працівники. Тільки завдяки їхньому подвижництву ця прекрасна споруда, яка мала бути знесена, і зараз мліє око киян.

Уперше за весь час існування установи, на решті, є умови для організації бібліотечно-інформаційного обслуговування спеціалістів на необхідному рівні. Тепер фонд медичних видань (1 млн. 300 тис. од. зб. - від унікальних друкованих творів ХУІ - ХУІІІ ст. до найновіших публікацій на 35 мовах світу) - найбільший в Україні. Щорічно в ДНМБ надходить 40-45 тис. джерел медико-біологічної інформації. В зібранні стародруків та раритетів (майже 5 тис. примірників) є твори видатних медиків античного світу та епохи Відродження (Гіпократ, Везалія, Галена, Авіценни, Педанія Діоскоріда), відомих російських та українських медиків.

Значну частину фонду становлять дореволюційні періодичні видання. Серед них: «Военно-медический журнал» з 1823 р., «Московский лечеб-

ный журнал» з 1847 р., земський медичний журнал «Врач» з 1882 р. та ін. З початку видання зберігаються радянські медичні журнали й газети «Врачебное дело», «Профілактична медицина», «Бюлетень народного комісаріату охорони здоров'я УРСР», «Советская врачебная газета» і багато інших. Майже 30% фонду - зарубіжна медична література, серед якої немало дуже цінних видань, зокрема всесвітньо відомі журнали «Deutsche medizinische Wochenschrift» з 1877 р., «Lancet» з 1892 р., «Presse-Medicale» з 1899 р., «JAMA» з 1909 р.

Вже більше 20 років при бібліотеці функціонує державний патентний фонд: нараховує близько 200 тис. патентних і нормативно-технічних документів.

З 1975 р. ДНМБ перебрала на себе обов'язки галузевого депозитарію медичної літератури, що дозволяє зосередити в одному місці найціннішу медичну інформацію і зберегти її для майбуття. До депозитарного фонду ввійшли книжкові колекції відомих українських учених-медиків Л.В.Громашевського, Г.Ф.Писемського, Я.П.Фрумкіна та ін.

Щорічно послугами бібліотеки користуються 18 - 20 тис. читачів і більше 3,5 тис. медичних установ, яким видається імлі. 500 тис. різних інформаційних документів.

Сьогодні ДНМБ - це головна спеціалізована установа з бібліотечно-бібліографічного забезпечення медичної науки та охорони здоров'я.

Багато років функціонує розроблена її працівниками ефективна підсистема оперативного оповіщення спеціалістів країни про досягнення медичної науки й практики, яка реалізується за допомогою інформаційних видань і впровадження режимів вибіркового розповсюдження інформації (ВРІ), диференційованого обслуговування керівництва (ДОК), тематичного обслуговування керівництва (ТОК) тощо.

З 1971 р. ДНМБ видає серію анотованих рекомендацій показників літератури «На допомогу практичному лікарю» з 33 спеціальностей, а з 1975 р. - щомісячний інформаційний показник «Нові книги, що надійшли у довідково-

інформаційний фонд бібліотек», який відбиває фонди 80 найбільших медичних бібліотек України. Крім того, бібліотека традиційно продовжує видавати (спільно з науково-дослідними установами) тематичні покажчики літератури науково-допоміжного характеру. Тільки за останні десять років видано 137 таких посібників, а за весь період існування ДНМБ більше 350 бібліографічних робіт.

Понад 25 років разом з Товариством істориків медицини і обласними медичними бібліотеками провадиться збирання і систематизація матеріалів про розвиток охорони здоров'я і медичної науки в Україні. Унікальна картотека вміщує 65 тис. бібліографічних описів історичних документів. Користуючись нею, було видано чимало фундаментальних бібліографічних покажчиків: «Здравоохранение Киева и Киевской области», «Здравоохранение Харьковщины», «Медицинские работники Украины, удостоенные почетных званий» та ін.

ДНМБ продовжує розвиватися як організаційно-методичний та науково-дослідний центр для мережі медичних бібліотек (зараз їх нараховується в

країні більше тисячі). Щорічно вони обслуговують близько 900 тис. медичних працівників, видають їм майже 30 млн. інформаційних документів, формують і зберігають літературну базу охорони здоров'я.

Як науково-дослідний центр ДНМБ внесла чималий вклад у дослідження проблем оптимального формування літературної бази охорони здоров'я в Україні, бібліотечно-бібліографічних ресурсів інформації медичних бібліотек різних рівнів тощо.

Зміцнюються міжнародні зв'язки бібліотеки. Її співробітники беруть участь у світових та європейських форумах працівників медичних бібліотек. ДНМБ була представлена своїми доповідями на 3-му і 4-му міжнародних конгресах (Югославія, 1980, Японія, 1985), 1-й Європейській конференції медичних бібліотек (Бельгія, 1986).

Нині традиційні форми бібліотечно-інформаційного забезпечення медичних кадрів поєднуються з новими комп'ютерними бібліотечними технологіями, що, на наш погляд, сприятиме піднесенню медицини на вищий рівень.

А.А.Свобода, Н.І.Смаглова, Г.І.Солоїденко

СТАНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ БІБЛІОТЕК НАУКОВИХ УСТАНОВ

Становлення мережі бібліотек академічних установ невіддільне від організації та розвитку системи науково-дослідних установ Української Академії наук. Внаслідок того щасливого випадку, що УАН і Національна бібліотека створювались одночасно і над статутом і структурою цих наукових закладів працювали видатні вчені та громадські діячі М.П.Василенко, В.І.Вернадський, А.Ю.Кримський, Д.І.Багалій, П.А.Тутковський, В.О.Кордт, С.О.Єфремов, які розуміли високе суспільне призначення бібліотеки і її роль у системі

наукових комунікацій, було чітко визначено місце бібліотеки в інфраструктурі науки. Фундаторами передбачалося, що паралельно із Національною бібліотекою Української держави при наукових установах має діяти система невеликих, але ретельно підібраних книгозбірень з певних галузей знань. У першому Статуті Академії наук України, затвердженому в 1918 р., зазначалося, що «При відділах, при наукових установах та при окремих кафедрах організуються відповідні бібліотеки»; і передбачалося, що «Все, що друкується в межах України будь-якими мовами, засилається в одному примірнику до Академії за-для бібліотек Відділів, установ та кафедр, незалежно від тих примірників,

© Свобода Алла Антонівна, Київ, 1993

© Смаглова Наталія Іванівна, Київ, 1993

© Солоїденко Галина Іванівна, Київ, 1993